

РОЗДІЛ III. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ

Бойко В.В.

*доктор економічних наук,
професор кафедри менеджменту організацій
Національного університету «Львівська політехніка»*

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-255-8-8>

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ НА ЗАСАДАХ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація

Досліджено теоретичні підходи до тлумачення змісту поняття сільська територія. Проведено типологізацію сільських територій. Суть господарського механізму розвитку сільських територій. Визначено його місце в системі забезпечення економічної безпеки держави. Проведено узгодження стратегічних відносин господарського механізму розвитку сільських територій та структурно-функціональних елементів системи економічної безпеки держави. Визначено проблеми розвитку сільських територій, що посилюють загрози економічній безпеці держави. Запропоновано заходи вирішення ідентифікованих проблем.

Вступ. Розвиток сільських територій характеризується загостренням їх соціально-економічних проблем. Це зумовлено, з одного боку, глобальним процесом урбанізації, а, з іншого, – економічним, соціальним, культурним і духовним занепадом українського села, що спричинений низкою проблем, пов'язаних з недостатньо ефективним використанням їх соціально-економічного потенціалу та реалізації прикладних засад державної політики в середовищі сільського розвитку. Поява критичних дисбалансів у просторово-регіональному розвитку супроводжується такими негативними тенденціями як широкомасштабна збройна агресія з боку Російської Федерації; відсутність робочих місць; бідність сільського населення; занепад соціально-економічної, дорожньої, транспортної, телекомунікаційної та побутової інфраструктури; міграція сільського населення та погіршення людського капіталу; низький рівень прояву місцевих ініціатив; інертність сільських територіальних громад; нарощування соціально-демографічних диспропорцій; недостатньо ефективне використання наявних природних ресурсів; погіршення

екологічних умов господарювання. Як наслідок, значна частина сільського населення позбавлена можливості якісного задоволення їх соціально-економічних потреб. Такі тенденції призводять до стримування розвитку процесів розширеного відтворення, виникнення гострих дисбалансів та порушення принципів системності у забезпеченні економічної безпеки України. Вирішення проблеми ефективного реформування та забезпечення розвитку сільських територій є вагомим резервом вирівнювання просторово-структурних соціально-економічних деформацій, базою для розвитку галузей реального сектора економіки, стимулювання ділової активності, покращення інфраструктури та якості життя сільського населення, а отже формування передумов для підвищення рівня економічної безпеки держави.

1. Теоретична суть і типологізація сільських територій

Виключно аграрна спрямованість господарських комплексів сільських територій призводить до обмеження, як можливостей зростання доходів сільського населення, так і реалізації на повну потужність природно-ресурсного потенціалу сільських територій, що посилює бідність та депресивний характер розвитку цих територій. Монофункціональний розвиток сільських територій спричинює надмірну залежність їх господарських комплексів від державної підтримки, знижує мобільність виробничого-ресурсного потенціалу, посилює інертність сільського населення, що вимагає дотримання диференційованих підходів при формуванні ресурсної підтримки системи безпеки, діагностики та нейтралізації загроз, інструментарію управління безпекою на сільських та урбанізованих територіях. Це обґрунтовується особливостями впливу інституційних, виробничо-господарських, організаційно-економічних та соціально-психологічних чинників. Розвиток сільських територій та економічна безпека держави перебувають в дуальній взаємозалежності: з однієї сторони, сільські території в результаті трансформацій формують ресурсну базу економічної безпеки, а з іншої – система безпеки створює передумови для забезпечення сталого розвитку сільських територій, подолання бідності та підвищення добробуту сільського населення.

Забезпечення економічної безпеки держави засобами активізації процесів розвитку сільських територій для України є стратегічно важливим, адже, згідно офіційних статистичних даних сільські території займають понад 90 % площі країни, а частка сільського населення складає 31,0 %, водночас, у Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях сільське населення налічує понад 50,0 % жителів [5]. У свою чергу, труднощі, пов'язані з формуванням, розвитком та відтворенням людського капіталу в сільській місцевості, серед яких міграція сільських жителів, передусім, молоді у міські поселення, де більш насичений ринок праці, розвинена соціально-економічна інфраструктура, створено кращі умови

для задоволення особистісних потреб та зміна вікової структури сільського населення призводить до «старіння» та «вимирання» сіл. Периферійний характер розвитку сільських територій, зумовлений відсутністю належної інфраструктури, робить їх непридатними для проживання та призводить до зменшення чисельності сільських населених пунктів. Так, у 2021 році, порівняно з 1991 роком, кількість сільських населених пунктів скоротилася, зокрема, у Волинській області на 9 од., Закарпатській – 14 од., Івано-Франківській – 5 од., Львівській – 21 од., Рівненській – 2 од., Тернопільській – 35 од. [5].

Прикметних «сільський» походить від староруського поняття селище – заселене місце, де люди поселилися. Згодом, з процесом розвитку крупних поселень сформувалося поняття міста. Під сільською місцевістю почали розуміти територію, що заселена людьми і знаходиться поза межами міст. Сільська територія – це складна і багатофункціональна природна, соціально-економічна і виробничо-господарська структура, що характеризується сукупністю властивих їй особливостей, а саме: площею земельних угідь; особливостями ландшафту; чисельністю проживаючих людей та типом їх занятості; чисельністю, видовим різноманіттям рослинного і тваринного світу; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної і виробничої інфраструктури та іншими рисами [3, с. 9–12].

Науковець О. Павлов при дослідженні сільських територій дотримується принципу структуризації та виділяє їх економічну, соціальну та екологічну складові, що своєю чергою, складаються з таких елементів як населення, поселення, виробничо-господарський комплекс, інфраструктура, землі сільськогосподарського та іншого призначення, навколишнє природне середовище, властивості яких розкривають їхню сутність і визначають певні функції [14, с. 19, 132]. Учені Н. Рідей та Ю. Кучеренко розглядають сільські території з позицій територіальної, поселенської, функціональної та галузевої спрямованості розвитку [16, с. 16]. Своєю чергою, В. Прушківський та В. Колесников у процесі дослідження сутності поняття «сільська територія» виділяють територіальний, багатокритеріальний, структурний, системний та просторовий підходи. На їх думку, «сільська територія – це просторова біо-еколого-соціально-економічна система, яка знаходиться поза урбанізованими центрами, зі специфічним природно-екологічним, соціальним, економічним та інституціональним середовищем і населенням, які на ній функціонують і проявляють свій потенціал з метою задоволення індивідуальних та суспільних потреб» [15, с. 128, 130].

Багатоаспектний характер дослідження сільських територій об'єктивно зумовлений міждисциплінарною природою походження цього поняття. Це, з однієї сторони, ускладнює формулювання уніфікованої дефініції «сільських територій», а з іншої – підсилює місце та роль сільських територій в системі забезпечення економічної безпеки держави, з огляду

на комплексний характер останньої. Вивчення наукових поглядів дозволило виділити просторово-географічний, адміністративно-територіальний, ресурсно-галузевий та полікритеріальний підходи до тлумачення сутності поняття «сільська територія», під якою слід розуміти складну соціально-економічну структуру, елементами якої є природно-екологічний, адміністративно-управлінський, господарсько-виробничий та соціокультурний сектори, що функціонують на засадах автономних взаємозв'язків з метою задоволення потреб та інтересів сільського населення, підвищення рівня його добробуту, організації раціонального природокористування та формування сировинно-ресурсної бази для забезпечення продовольчої безпеки держави.

У процесі дослідження доцільним є змістовне вивчення напрацювань передового світового досвіду в сегменті розвитку сільських територій з метою аргументації можливостей його імплементації та адаптивного застосування в ході реалізації прикладних державної політики забезпечення економічної безпеки у вітчизняних умовах. Зокрема, це обумовлюється такими причинами, як сформовані розбіжності та протиріччя між органами державної влади та органами місцевого самоврядування; незбалансований непропорційний розподіл і використання бюджетних коштів між урбанізованими та сільськими територіями; ігнорування інтересів сільського населення в системі пріоритетів державної політики; об'єктивна необхідність логічного завершення трансформаційних процесів у середовищі сільського розвитку; визначення пріоритетного формату функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення; розвиток багатокладного сільського господарства та формалізація оптимальної моделі його функціонування; наближення рівня життя сільського населення до прийнятих стандартів розвинених країн.

Світовий досвід розвитку сільських територій в контексті реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки можна структурувати в межах трьох груп країн:

1) I-га група – держави, сільське господарство яких повністю не позбавилося практики ведення натуральної форми виробництва, а сучасні ринкові механізми функціонування відносин в аграрній сфері та процеси її інтенсифікації перебувають на стадії незавершеного становлення, що спричинено, як історичними особливостями еволюційними розвитку, так і ресурсною обмеженістю підтримки процесів реалізації швидких перетворень та відсутності потужного суспільного запиту. До цієї категорії можна віднести деякі країни Латинської Америки (Колумбія, Парагвай, Перу, Чилі), північної Африки (Алжир, Судан, Туніс) та інші. Попри те, що сільське господарство цих країн формує значну частку ВВП та експортних потужностей, все-ж вони залишаються неспроможними забезпечити достатній рівень власної продовольчої безпеки та продуктової незалежності, що, з однієї сторони, зумовлено сформованою

під впливом природно-кліматичних умов спеціалізацію, а з іншої є наслідком низького рівня господарювання та недостатньо ефективного використання наявного в них природно-ресурсного потенціалу. Гострим для таких країн залишається вирішення проблеми забезпечення фізичної доступності продуктів харчування та подолання бідності серед населення. Компенсація сформованого на ринку дефіциту товарів головним чином відбувається за рахунок проведення імпорتنих операцій. Пріоритети державної політики забезпечення економічної безпеки, орієнтовані на вирівнювання диспропорцій та дисбалансів регіонального розвитку, поступаються досягненню галузево-секторальних цілей, що полягають у збільшенні масштабів господарювання, диверсифікації виробництва продукції, підвищенні урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин. Інструменти та засоби державної підтримки головним чином базуються на наданні дотацій та пільг сільськогосподарським виробникам, що апріорі не можуть забезпечити справедливого механізму розподілу бюджетних коштів і лише посилюють внутрішньогалузеве протистояння;

2) II-га група – держави, що пройшли період реалізації структурних перетворень, у тому числі провели аграрну реформу, однак, поява на ринку нових суб'єктів господарювання та збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції не сформували передумов для потужного соціально-економічного розвитку сільських територій та виявилися неспроможними забезпечити суттєве зростання рівня життя сільського населення. Натомість, тотальна інтенсифікація та підвищення ефективності аграрного виробництва призвели до збільшення безробіття в сільській місцевості, проблема вирішення якого загострилася в умовах монофункціонального характеру господарсько-виробничих комплексів сільських територій. До цієї групи можна віднести такі держави як Білорусь, Болгарія, Казахстан, Молдова, Словаччина, Угорщина, Україна, Російська Федерація, Хорватія та інші. Для таких країн характерним є розвинене сільське господарство, що дозволяє забезпечити достатній рівень продовольчої безпеки. Водночас, отримані доходи від функціонування АПК не знаходять свого адекватного відображення у фінансуванні інвестиційних проектів на сільських територіях. Таким чином, природно-ресурсний потенціал останніх значною мірою використовується для накопичення капіталу та обслуговування інтересів населення, яке проживає на урбанізованих територіях, що формує передумови для загострення внутрішніх протиріч, посилення суспільних дисонансів та поглиблення ізоляції сільських територій. В питаннях отримання доступу до обмеженої державної фінансової підтримки сільського господарства характерним є лобізм комерційних інтересів, що переважає поряд з аргументами економічної доцільності, адекватної потреби та раціональності;

3) III-тя група – економічно розвинені держави, що перебувають на стадії пост трансформаційного сталого розвитку. В таких країнах проведення аграрної реформи дозволило провести якісні структурні зміни в сільському господарстві, позивні зрушення в якому трансформувалися в ресурсну базу для вирівнювання існуючих диспропорцій між розвитком сільських та урбанізованих територій, а також подолання бідності серед сільського населення та підвищення рівня якості його життя. Каталізатором таких перетворень у багатьох випадках стала адміністративна реформа, що формалізувала механізми децентралізації влади, шляхом передачі повноважень і фінансових ресурсів на рівень сільських територіальних громад. До цієї групи держав відносяться, зокрема, Канада, Німеччина, Іспанія, Португалія, Польща, США, Франція, Чехія. Стратегічними пріоритетами державної політики забезпечення економічної безпеки в середовищі сільського розвитку, поряд з диверсифікацією аграрного виробництва, формування продовольчої безпеки, гарантування безпеки продуктів харчування та підтримкою органічного землеробства є подолання дисонансів регіонального розвитку, наближення індикаторів соціальної та демографічної безпеки до рівня урбанізованих територій, організація збалансованого природокористування, збереження у первинному вигляді сільських ландшафтів, лісового фонду, флори та фауни для прийдешніх поколінь, забезпечення екологічної безпеки та відтворення природних потужностей екосистем. Перевага надається підтримці фінансування проектів розвитку інфраструктурного забезпечення та збереження довкілля сільських територій, які конкурують між собою за їх отримання, на засадах державно-приватного партнерства.

Забезпечення ефективного проведення системно-структурного опрацювання надбань світового досвіду та ідентифікація його цільових пріоритетів для наслідування передбачає: по-перше, врахування особливостей господарювання в зарубіжних країнах, що сприяли можливості ефективної реалізації прикладних засад державної політики; по-друге, вибір точкових орієнтирів, досягнення яких має стратегічне значення для подолання проблем системного характеру; по-третє, моделювання процесів розвитку суспільного спротиву пропонованим змінам; по-четверте, врахування міри подібності ресурсно-функціональних можливостей зарубіжних і вітчизняних параметрів розвитку соціально-економічних систем; по-п'яте, визначення потенційних можливостей для адаптації та внесення коректив.

2. Роль господарського механізму розвитку сільських територій в системі забезпечення економічної безпеки держави

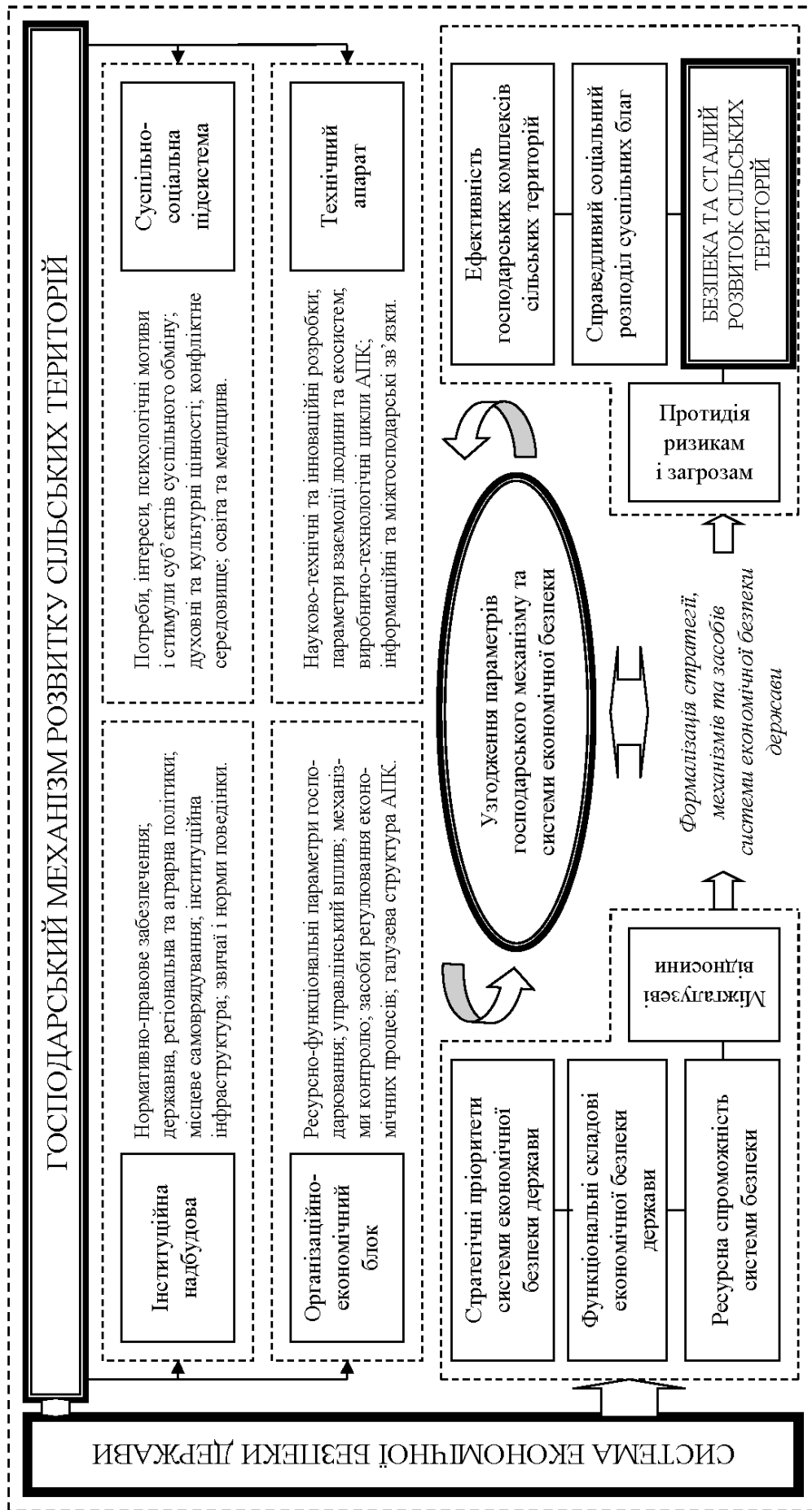
У вітчизняних умовах ресурсної обмеженості державного і місцевих бюджетів рушієм реалізації структурних змін є стимулювання господарської діяльності на сільських територіях. Необхідність

формування концепції і механізмів розвитку сільських територій обумовлюється не лише їх виробничими та екологічними функціями, але й специфічними – позааграрними [4, с. 127]. Дослідження господарського механізму розвитку сільських територій, як структурної складової системи економічної безпеки держави потребує уточнення його сутнісних характеристик. Механізм (в перекл. з грецької – «зброя», «знаряддя», «споруда») є поширеним терміном у різних сферах науки, серед яких природнича, технічна гуманітарна тощо. Своєю чергою, в економічній інтерпретації поняття «механізм» тлумачиться, як система, що визначає упорядкованість чітких діянь [2, с. 78].

У широкому розумінні господарський механізм є способом організації суспільного виробництва з характерними для нього методами, формами, економічними стимулами та правовими нормами, у вузькому ж розумінні – це сукупність економічних важелів, функціонування яких спрямоване на досягнення поставлених цілей [1, с. 10]. Своєю чергою, П. Саблук визначає господарський механізм інституціональною структурою, яка нормативно та організаційно регламентує ведення підприємницької діяльності [17, с. 207], що є дещо обмеженим, оскільки не враховує економічний, соціальний та техніко-технологічний структурні елементи господарського механізму. Дослідження господарського механізму через призму виробничих відносин суспільства потребує його гармонізації з такими елементами ринкової економіки, як вільна конкуренція та політика економічної лібералізації [9].

Структуризованого підходу до дослідження змістовних характеристик господарського механізму дотримуються О. Іваницький та В. Косенко. Науковці тлумачать його, як взаємозв'язану і взаємообумовлену систему форм, методів, законодавчих актів, а також державних органів і організацій, покликаних створювати умови для ефективного господарювання, що включає дві взаємозалежні складові: економічний (дія на практиці об'єктивних економічних законів, що проявляється через соціально-економічні та виробничі відносини) та інституційний (сукупність державних та неурядових інститутів, законодавчих і нормативних актів, методів управління і регулювання економікою) механізми [10, с. 119].

З однієї сторони, для господарського механізму розвитку сільських територій притаманним є наявність внутрішніх елементів і блоків, що функціонують автономно, а з іншої – господарський механізм є структурною складовою системи економічної безпеки держави, рівень ефективності взаємодії з якою визначається характером існуючих підсистемних взаємозв'язків (рис. 1).

Рис. 1. Структурні елементи, позиціонування та взаємозв'язки господарського механізму розвитку сільських територій в системі економічної безпеки держави

Джерело: власна розробка

Таким чином, господарський механізм розвитку сільських територій є невід'ємною структурною складовою системи економічної безпеки держави, що формалізується на основі інституційної надбудови, організаційно-економічного блоку, суспільно-соціальної підсистеми і технічного апарату, взаємодія яких спрямована на реалізацію економічних законів, захист права власності, розвиток продуктивних сил і досягнення соціальної справедливості в середовищі сільського розвитку, що забезпечує вирівнювання просторово-регіональних диспропорцій держави, подолання диспаритету розвитку секторів національної економіки, забезпечення продовольчої безпеки, диверсифікацію ризиків економічної діяльності та покращення якості життя і добробуту сільського населення.

Поняття «економічна безпека» має складну ієрархічну структуру, що базується на безпосередньому територіальному поділі, а саме: система економічної безпеки держави містить в собі регіональну економічну безпеку, яка включає безпеку суб'єктів господарювання і приватних осіб, що диференціюється залежно від їхнього розміщення на сільській чи міській території. Очевидно, що не можна ототожнювати ризики та проблеми, які характерні для економічних відносин в межах міських та сільських територій, оскільки вони різні за своєю природою, походженням, характером розвитку та масштабами проявів [8, с. 52]. Учений В. Залізко поряд із системою економічної безпеки держави виділяє систему економічної безпеки сільських територій, під якою розуміє динамічну структуру, яка за допомогою адміністративно-фінансово-правового інструментарію, в межах сільських територій, здатна забезпечити нормальний розвиток економіки та забезпечити ефективний захист від внутрішніх і зовнішніх конфліктів [7, с. 109–110]. Доцільність виділення системи безпеки сільських територій в структурі системи економічної безпеки держави є дискусійною, адже це порушує принципи незалежності, ієрархічної структурованості та упорядкованості останньої. Стратегічні безпекові пріоритети держави в середовищі сільського розвитку досягаються ресурсною спроможністю інструментів і засобів господарського механізму, який є невід'ємною структурною складовою системи безпеки. Взаємодія господарського механізму розвитку сільських територій та системи економічної безпеки держави відбувається через підсистему взаємозв'язків узгодження стратегічних відносин у межах господарського механізму [6] зі структурно-функціональними елементами цієї системи (табл. 1).

Матриця узгодження стратегічних відносин господарського механізму розвитку сільських територій та структурно-функціональних елементів системи економічної безпеки держави

		ОРІЄНТИРИ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ		
		Ресурсний потенціал	Протидія загрозам	Сталий розвиток
СТРАТЕГІЧНІ ВІДНОСИНИ ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	Економічна власність	Структуризація відносин власності з метою забезпечення справедливого розподілу суспільних благ між населенням та обмеження їх надмірної концентрації.	Гарантування захисту права власності на засоби виробництва, завершення процесу розмежування земель державної та комунальної власності, протидія рейдерським атакам.	Здійснення остаточної формалізації інституту відносин на ринку земель сільськогосподарського призначення та завершення аграрної реформи на селі.
	Організаційно-економічні	Визначення галузевої спеціалізації та масштабів господарських комплексів сільських територій відповідно до природних ресурсів і наявної інфраструктури.	Забезпечення інституційно-організаційної підтримки диверсифікації ризиків на засадах структуризації інтересів суб'єктів господарювання в процесі управління безпекою.	Подолання наявного диспаритету розвитку секторів національної економіки, раціональне розміщення ресурсів і продуктивних сил між сферами зайнятості.
	Техніко-економічні	Розробка і впровадження ресурсно-ощадних та інноваційних технологій, формування високо технологічних спеціалізованих кластерів, розвиток міжгосподарських виробничих зв'язків.	Формування передумов нівелювання антропогенного впливу людини на функціонування природних екосистем, мінімізація ризиків виникнення аварій та катастроф техногенного характеру.	Забезпечення збалансованої взаємодії між підсистеми відносин людина-техніка-природа в процесі господарювання на засадах раціонального використання природних ресурсів.
	Продуктивні сили	Покращення людського капіталу на сільських територіях, підвищення його професійних освітніх і кваліфікаційних характеристик.	Подолання дестабілізуючого впливу негативних соціально-психологічних проявів у середовищі сільського розвитку та управління конфліктами.	Підвищення інтелектуальної складової людського капіталу, його духовний та культурний розвиток, подолання дисонансів людського капіталу в селі та місті.

Джерело: власна розробка

Дослідження загроз розвитку сільських територій лежить в площині ідентифікації основних проблем і перешкод їх соціально-економічного розвитку. Сільські території характеризуються низьким рівнем якості життя та соціальної забезпеченості населення, що обумовлено, передусім, погіршенням дорожньо-транспортної, житлово-комунальної, комунікаційної та соціальної інфраструктури, недостатньою забезпеченістю населення об'єктами торгівлі та споживчих послуг, нерозвиненістю мережі інституцій соціальних послуг, підтримки та допомоги. Протягом багатьох років об'єкти інфраструктури сільських територій не фінансуються належним чином, що призводить до їх занепаду та руйнування. Притаманне періоду планово-адміністративної економіки інвестування та фінансове забезпечення цих об'єктів з бюджетів колгоспів і радгоспів було зруйноване після фактичної ліквідації останніх. Натомість альтернативного механізму впроваджено не було. Сільські території часто характеризуються складнішими географічними умовами для розбудови об'єктів соціальної інфраструктури села.

Перешкоджає вирішенню проблеми модернізації інфраструктури відсутність ефективних програм і механізмів державної підтримки соціально-економічного розвитку сільських територій та низька густина населення сільських жителів. Це зумовлює характерні особливості просторового розміщення сільських населених пунктів, що, по-перше, підвищує вартість проектів розбудови і модернізації об'єктів інфраструктури, робить їх інвестиційно-непривабливими та вимагає чіткої соціальної спрямованості, а по-друге – внаслідок деградації та посилення депресивного характеру розвитку сільських територій призводить до формування занедбаних просторово-регіональних зон. Знижує здатність до протидії загрозам монофункціональний характер господарських комплексів сільських територій, що обмежує можливості їх структурної перебудови на засадах інвестиційно-інноваційного розвитку.

Ускладнює процес стимулювання розвитку сільських територій в контексті державної політики забезпечення економічної безпеки держави ресурсно-функціональна обмеженість органів місцевого самоврядування та низька інституційна спроможність сільських територіальних громад. Відсутнє чітке розмежування між повноваженнями місцевих державних адміністрацій та органами місцевого самоврядування (відповідно до законодавства 76 повноважень є дублюючими), що перешкоджає побудові ефективного механізму контролю за їх виконанням та формує передумови для розвитку конфліктів інтересів і суспільних протиріч. Реалізація делегованих повноважень органами місцевого самоврядування ускладнюється надмірною адміністративно-управлінською та бюджетною централізацією, що зумовлює дотаційність бюджетів сільських рад, посилює інерційний характер прийняття управлінських рішень, обмежує потенціал соціально-економічного розвитку сільських

територій, перешкоджає налагодженню ефективного державно-приватного партнерства.

Ірраціональне ведення господарської діяльності на сільських територіях посилює прояв загроз погіршення економічного добробуту сільського населення в результаті обмеження параметрів формування ресурсних резервів і передумов для покращення матеріального благополуччя сільських домогосподарств. Загострення проблеми бідності сільського населення має хронічний характер, що зумовлений структурними дисбалансами в системі економічної безпеки держави. Академік НАН України Е. Лібанова вважає місце проживання визначальним чинником у прояві бідності домогосподарств. Рівень зайнятості та добробуту населення прямо пропорційний розміру населеного пункту, а отже, рівень бідності в сільській місцевості є вищим, порівняно з малими містами. Загроза бідності полягає в ймовірності втрати можливостей життя за сучасними стандартами, як окремою особою, так і суспільства в цілому з двох основних причин: загальне зубожіння населення і, як наслідок, маргіналізація певних соціальних груп і деградація суспільства; загроза державній стабільності через виникнення масових акцій протесту [11, с. 80, 97].

Загрози зниження економічного добробуту сільських домогосподарств підсилюються такими специфічними особливостями: 1) джерела формування доходів сільського населення є слабо диверсифіковані та сконцентровані головним чином у сільському господарстві, оплата праці в якому, зазвичай, є однією з найнижчих серед усіх сфер зайнятості; 2) для господарств населення й досі притаманними є натуральна форма виробництва та бартерні операції, що ускладнює процеси ринкового обміну та унеможлиблює якісне задоволення людських потреб; 3) деформована кон'юнктура на ринку праці сільських територій, що зумовлена різкою диспропорцією між пропозицією та попитом на неї; 4) нижчий рівень стандартів задоволення базових потреб сільського населення, порівняно з міським; 5) чітко виражена сезонність виробництва сільськогосподарської продукції, що формує нерівномірне надходження доходів сільських домогосподарств протягом календарного року та стимулює розвиток тіньового сільського ринку праці шляхом неофіційного найму сезонних працівників; 6) надмірна залежність матеріально-економічного добробуту сільських домогосподарств від їх кількісно-вікового складу; 7) нерозвинена конкуренція попиту на ринку оренди земель сільськогосподарського призначення, що спонукає власників земельних паїв надавати останні в користування на довгостроковий період за реально заниженою рентою.

Нерозвиненість господарських комплексів і, як наслідок, суттєво обмежена пропозиція робочих місць на ринку праці, стимулюють сільське населення, передусім молодь, до міграції у міста, де існують кращі передумови для реалізації власних інтересів, що перешкоджає

процесам розвитку людського потенціалу та погіршує демографічну ситуацію на сільських територіях. Посилюють дестабілізуючий вплив загроз погіршення демографічної ситуації на сільських територіях низька престижність праці в сільському господарстві, обмежені параметри можливостей реалізації власних ідей та задумів, фактичне самоусунення держави від подолання процесу соціально-економічної деградації сільських територій, що нівелює психологічні стимули щодо формування позитивних суспільних очікувань у середовищі сільського розвитку.

Кардинальна відмінність у житті та побуті сільського населення, порівняно з міським, яка характеризується якісним дисонансом, викликана не стільки природно-регіональними особливостями, як системними прорахунками в процесі проведення аграрної реформи, що згодом сформувало передумови для заздалегідь визначеної інституційної неспроможності державної економічної політики у вирішенні проблем структурної руйнації господарського механізму розвитку сільських територій. Прорахунки при проектуванні фундаментальних засад інституційної структури регулятивних механізмів сформували неузгодженість та багатовекторність в політиці стимулюванні процесів соціально-економічного розвитку сільських територій, що призвело до просторово-регіональних і галузевосекторальних конфліктів в ході розподілу повноважень, обов'язків і відповідальності за досягнення визначених стратегічних пріоритетів.

В умовах недостатньої капіталізації відносин у сфері природокористування посилюються екологічні загрози, що провокує хаотичне безвідповідальне споживання природних ресурсів. Їх використання в середовищі сільського розвитку характеризується своїми особливостями, що ускладнюють процеси організації моніторингу та прогнозування параметрів розвитку потенційних екологічних загроз, серед яких відсутність ефективного контролю з боку держави та громадських організацій; несформованість екологічних паспортів сільських територій; інертність сільських територіальних громад у вирішенні проблем екологічного характеру; надмірна залежність від природно-кліматичних чинників і територіального розміщення виробничих потужностей; спеціалізація суб'єктів господарювання та рівень їх техніко-технологічного оснащення.

З огляду на це, важливим є капіталізація природних ресурсів у виробничо-господарському процесі, що передбачає відображення амортизаційної вартості об'єкта природокористування (земельні, лісові, водні ресурси тощо) в структурі ціноутворення на продукцію, у виробництві якої ці ресурси безпосередньо задіяні, з одночасним врахуванням побічних витрат від використання екодеструктивних технологій, надмірного забруднення екосистем на сільських територіях [18]. Тому одним із головних завдань системи економічної безпеки

держави в умовах трансформацій та переходу до засад сталого розвитку є інтеграція екологічної політики в стратегію економічних реформ.

З метою формування передумов підтримки процесів забезпечення економічної безпеки держави засобами стимулювання розвитку сільських територій необхідно посилити рівень пріоритетності проблеми активізації їх соціально-економічного розвитку у нормативно-правовому базисі держави, у тому числі на основі прийняття Закону України «Про стимулювання соціально-економічного розвитку сільських територій», у якому доцільно закріпити поняття «сільська територія», ідентифікувати чіткі інструменти та засоби поетапного системного подолання депресивного розвитку сільських територій, запровадити принципи відповідального управління сільським розвитком, визначити стратегічні напрями забезпечення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій та розробити дієві механізми вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку.

Критично важливим є покращення бізнес-середовища формування та розвитку інтегрованих підприємницьких структур, створення міжрегіональних аграрно-індустріальних кластерів та реалізації соціально-економічних проектів на сільських територіях, що сформує фінансово-економічні резерви для подолання стагнаційних процесів у середовищі сільського розвитку. Доцільним заходом є стимулювання розбудови мережі та підвищення ефективності вже існуючих інституцій інформаційно-консультаційного та проектного спрямування на сільських територіях. Це дозволить підвищити якість надання інформаційних послуг сільському населенню щодо започаткування власного бізнесу, диверсифікації господарської діяльності на сільських територіях, реалізації інвестиційних проектів та інноваційних програм, створення кооперативних структур горизонтально-вертикального типу, налагодження транскордонного співробітництва на прикордонних сільських територіях.

Висновки. Сільські території відіграють стратегічно важливу роль у формуванні економічної безпеки держави в просторово-територіальному вимірі, а також дотриманні принципу системності її забезпечення. Ефективне використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій є базисом не лише забезпечення продовольчої безпеки держави, але й вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку, подолання бідності, безробіття і стагнації людського капіталу, інноваційної модернізації інфраструктури, диверсифікації ризиків економічної безпеки та становлення процесів сталого розвитку держави. Дослідження господарського механізму розвитку сільських територій через призму просторово-регіонального виміру економічної безпеки держави розширює параметри діапазону його пізнання через посилення соціальної спрямованості в процесі

регулювання міжгосподарських відносин; розвиток адаптивних властивостей змінювати структурно-функціональні характеристики, відповідно до сформованих в конкретний період часу викликів і загроз; управління конфліктами для формування безпечних умов розвитку людини та суспільства; балансування інтересів суб'єктів господарювання та узгодження параметрів взаємодії їх відносин на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Господарський механізм розвитку сільських територій є складовим елементом системи економічної безпеки держави, що визначається як: сукупність форм і методів ведення господарської діяльності; організаційно-інституційна компонента, яка спрямована на забезпечення підтримки процесів функціонування системи економічної безпеки та регулювання міжгосподарських взаємозв'язків; ієрархічно-структурна надбудова реалізації економічних законів у процесі суспільно-економічного обміну. Управлінсько-безпекова роль господарського механізму полягає в трансформації корисного ефекту використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій в площину досягнення стратегічних пріоритетів системи економічної безпеки держави.

Пріоритетними напрямками активізації розвитку сільських територій в контексті зміцнення економічної безпеки держави в регіональному вимірі є покращення бізнес-середовища в сільській місцевості, створення аграрно-індустріальних кластерів, розвиток інституційної підтримки інформаційно-консультаційного забезпечення підприємницької діяльності, диверсифікація підприємництва на сільських територіях. Досягнення цих пріоритетів сформує передумови для формування захисних механізмів держави протидії наростаючим загрозам, а також покращення системи забезпечення її економічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Абалкин Л. И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества. Москва : Мысль, 1986. 263 с.
2. Бакаренко Н. П. Сутнісно-структурна характеристика дефініції «фінансово-економічний механізм управління діяльністю підприємств». *Інвестиції: практика та досвід* : ТОВ «Соло-Фінанс». 2012. № 7. С. 77–81.
3. Гончаренко І. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики : монографія. НАН України. Інститут регіональних досліджень. Львів, 2009. 370 с.
4. Губені Ю. Е., Оліщук П. О. Комплексний підхід до стійкого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2009. № 10. С. 127–131.
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1. Київ : Академія, 2000. 863 с.
7. Залізко В. Д. Теоретико-методологічні аспекти функціонування системи економічної безпеки сільських територій України. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. З. Гжицького*. 2013. Том 15. № 2 (56). С. 107–115.
8. Залізко В. Д. Економічна безпека сільських територій: сутність поняття, структура, функції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2013. № 1. С. 49–56.

9. Зиновьев Ф. В. Формирование эффективных механизмов хозяйствования в АПК Крыма : монография. Симферополь : Таврия, 2001. 257 с.
10. Іваницький О. О., Косенко В. В. Господарський механізм у системі державного регулювання економіки. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 119–126.
11. Лібанова Е. М. Соціально-економічні ризики і загрози бідності в Україні: методика та практика аналізу : монографія. Харків : Право, 2008. 208 с.
12. На Львівщині виявили 21 безлюдне село. URL: <http://inlviv.in.ua/lviv/na-lvivshhini-viyavili-21-bezlyudne-selo>
13. На Львівщині розпочали реформу місцевого самоврядування. URL: <http://www.loda.gov.ua/news?id=16199>
14. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 344 с.
15. Прушківський В. Г., Колесников В. І. Теоретичні підходи до визначення сільських територій. *Проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 127–132.
16. Рідей Н. М., Кучеренко Ю. А. Структурні складові та організаційні особливості сільських територій. *Агроекологічний журнал*. 2015. № 2. С. 12–20.
17. Саблук П. Т., Малік М. Й., Валентинов В. Л. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології. *Актуальні проблеми державного управління*. Київ : ІАЕ, 2002. 294 с.
18. Чупіс А. В., Хворост А. В. Финансовый инструментарий регулирования природопользования. *Вісник Сумського державного університету. Серія фінанси і кредит*. 1994. № 2. С. 7–11.